

LAMBRECHT KÁLMÁN (1889–1936): BRASSAI SÁMUEL (1800–1897) CSODÁLATOS ÉLETE¹

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

Negyven esztendeje lesz, hogy a Vöröskereszt egyik külön kórtermében örök álmra csukta le szemeit egy galambősz tudós, akiről senki sem tudta, ő maga sem, vajon száz esztendőt élt-e, vagy csak kilencvenhetet. Ez az aggastyán néhai tudós Brassai Sámuel volt, a múlt század legátfogóbb elméjű magyar tudósa. És két nappal az ő halálának harmincnyolcadik évfordulója után volt száz esztendeje annak, hogy megszületett ennek az átfogó elméjű tudósnek az ő legnagyobb tanítványa, valósággal nevelt fia: Herman Ottó.

Brassai Sámuel sohasem láttam. Amit tudok róla, azt két kitűnő életrajzírójának, Fitz József barátomnak, az Országos Széchényi Könyvtár tudós igazgatójának és Boros Györgynek, a kolozsvári unitárius kollégium volt kitűnő tanárának, most unitárius püspöknek meleg szívvel megírt Brassai-életrajzaiból tudom. És tudom azokból a kedves visszaemlékezésekből, amelyeket nagy tanítványától hallottam csöndes téli estéken, felejthetetlen tavaszi és nyáresti sétákon.

Forrásaim tehát elsőrangúak, hitelesek is, kútfőszámba menők. Rajta leszek, hogy a készen kapott anyagot el ne rontsam.

Bajos is volna elrontani. Hiszen olyan romantikusan érdekes téma Brassai Sámuel egész, pátriarkai korba nyúlt élete, csodálatos egyénisége, amelyet csak a múlt század heroikus évtizedei produkálhattak.

Tünetes pályája Erdély torockai zugából indult ki, és egynéhány nyugatra történt ruccanás után csakhamar visszakanyarodik oda, a Király-hágón túlra, hogy ott fejezze be a kört, ahonnan kiindult. Mint a torockói pap fia pillantja meg a napvilágot, pontosan sohasem tudtuk, mely évben és mely napon. Ő maga azt hitte, hogy 1797 júniusában, ma úgy tudjuk és a legvalószínűbb, hogy három évvel később, 1800-ban. Két év múlva lesz negyven esztendeje, hogy 1897. június 24-én meghalt.² Kilencvenhét esztendőt élt – és kilencvenhét esztendeig nem szűnt meg gondolkodni, dolgozni, tenni-venni, alkotni.

Tanár volt, nevelő, instruktor, író, lapszerkesztő, műkritikus, zenész, matematikus, filozófus, nyelvész, botanikus, csillagász, írt bankismeretet, az egyetemen a matematika mellett a szanszkritet tanította, az Akadémia eredetileg a harmadik, matematikai osztályba választotta be, de évtizedek múltán áttette az első, bölcsészeti osztályba. Ő volt a világ legöregebb rektor magnifikusza, aki 80 éves korában öltötte nyakába a rektori láncot, és ő volt a világ legtermékenyebb tankönyvírója, aki nem kevesebb, mint egy híján húsz tankönyvet írt:

---

¹ Forrás: Lambrecht Kálmán: Brassai Sámuel csodálatos élete. = Búvár, 1937. 2. sz. pp. 109–112

² Lambrecht Kálmán ezt a tanulmányt 1935 nyarán írta – *a szerk. megj.*

aritmetikát, logikát, botanikát, francia és kétkötetes latin nyelvtant, utóbbit németre is lefordították.

Ilyen kolosszális sokoldalúság mellett egy pillanatra sem vált szobatudóssá. Mindig az életet kutatta, akár a nyelvészet birodalmában járt, akár a füvek, fák és virágok hímes mezejét rótt. És mindig ifjú maradt, akár a katedrán ült, akár a botanikus-kertben sétált. Amikor a kolozsvári unitárius kollégium meghívta tanárává, egycsapásra szakított a régi pedagógiai rendszerrel, amely a tanárt rémként állította szembe az ifjúsággal. Brassai nyíltan vallotta, hogy a kezére bízott ifjúság nem ipse domine, fráterekből, kendeiből áll, hanem vezetésre vágyó emberpalántákból, akiket barátomnak, öcsémnek, fiamnak szólított. Nyíltan vallotta, hogy a tanári tekintélyt nem a magas tetejű kalap, a borotvált arc, a vastag szemöldök biztosítja, hanem a tiszta tudás, a humánus érzés és az építőmunka. Brassai egész életén át valóban barátja, jótévője és védelmezője volt az ifjúságnak – minden hallgatójának.

Egész fellépésében idegen volt. Nem tagadhatta el szász őseit. De viszont büszkén hirdette, sőt tollba is mondta hűséges famulusának, Concha Győzőnek, hogy szülő nagyapjának, a Torockóra beszármazott Brassai édesapjának székely asszony volt a felesége, tehát ő csak egynyolcad részben szász. Gondolkodásában viszont nyugat-európai eszmékkel telített színmagyar volt, aki féltő gonddal kelt védelmére a magyar nyelvnek.

Pályáját nevelősködéssel kezdi. A Wesselényi-, Bethlen- és Kendeffy-családoknál tanít; tanít mindent, még zongorát is. Első írása 32 éves korában kerül ki tolla alól. És mintha szimbolikus volna ez az írása: a gyönyörűségről szól, az esztétikáról, amely egész életében vezérsillaga volt. De nyomban nemzetgazdasági kérdésekről is cikkezik, és védelmébe veszi a legnagyobb magyart, Széchenyi István grófot. Harmincnégy éves korában megindítja a Vasárnapi Ujság című néplapot – merthogy tisztában volt azzal, hogy a nevelést a legszélesebb körökben kell megkezdeni. Szerkeszti ezt, majd átveszi a Természetbarát szerkesztését is, és megindítja az első magyar ifjúsági lapot. Harmincéves fiatalságától kezdve késő öregkoráig széles rétegekre kíván hatni. Nem új igazságokat keres, csak arra törekszik, hogy minden leírt betű, minden elhangzott szó igaz legyen. Ezért indít írtóhadjáratot minden hiba és téves tan ellen, mert fontosabb egy hibát kiirtani, mint egy új igazságot felfedezni. Az igazság úgyis előbb-utóbb diadalra jut, de a hiba tovább burjánzik, és gátja az igazság diadalának.

1837-ben kinevezik a kolozsvári unitárius kollégium tanárává. História és földrajzot tanít a szabadságharc napjáig, évi 300 forintért. Jól figyeljünk erre a 300 forintra, szerepe lesz még nagy tanítványa életében is.

A szabadságharc híre Erdély földjén éri. Március 20-án, amikor Kolozsvár még csendes volt, mert a március 15-i események híre még nem jutott oda, Brassai megérezte a napok komoly jelentőségét, és szokott előadása helyett elkezdett beszélni a párizsi eseményekről, és egy félórás fejtegetés után, kalapját véve, távozása közben csak ennyit mondott diákjainak: „Jegyezzék meg uraim, hogy a szabadság zászlóját elsősorban mindenütt a fiatalság ragadta meg és hordozta körül. Remélem, hogy önök miatt sem kell megszégyelnünk magunkat.”

Brassai is bevonult honvédnek. Nevét katonai körök is jól ismerték, és csakhamar kinevezték a honvéd hadi főtanodához tanárrá.

Amikor a szabadság csillaga elhomályosult, Brassai is bujdosott. Bujdosása közben megtanult vagy negyvenféle kártyajátékot, és elkezdett játékkönyvet írni. Jó emberei adták kézzel kézre, portáról portára. A Bach-korszak alatt kilenc évig Pesten lakott, szorgalmasan dolgozott az Akadémiában, és lefordított egy francia színdarabot is, amelyet többször elő is adtak. Keresett is a fordításon négy egész forintot.

Pest zenei élete magával ragadja. Minden hangversenyen feltűnik hórihorgas alakja, egyéni öltözködése, de főleg komoly zeneértése és a koncerteket követő kritikái. Ekkortájt barátkozik össze Hubay Jenővel is, aki Brassainak élete alkonyán a Vöröskereszt kórház különszobájában eljátssza kedvenc szonátáit.

Olyan zenebarát, hogy Kolozsvárról télvíz idején is Pestre siet, pedig Nagyváradig a Biazini társaskocsiján kellett dőcögnie, csak hogy el ne mulassza a hangversenyt. Bécsben táviratilag rendel magának jegyet. Meghallgatja korának minden számottevő énekesnőjét és énekesét, zongora- és hegedővirtuózát – szívéhez a legközelebb Beethoven melódiái jutnak.

Kossuthnak csak élete alkonyán, emigrációjában volt szüksége Flóra istenasszony vigasztalására. Brassai fiatal fővel vált jegyet a botanikával. Szereti a virágot, vizsgálja, kutatja, elemzi; lefordítja Lindley könyvét angolból A fűvészet elveinek vázlata címmel. Bevezetést ad a növényföldrajzba, megírja a növények organográfiáját, útmutatást ad a fűvészethez és a növénykezelésre. Botanikai vizsgálatai olyan nemzetközi sikert aratnak, hogy Endlicher, a bécsi természettudományi múzeum botanikusa Brassairól nevez el egy ausztráliai növényfajt, a Brassai aetinofillat, amely a legtávolabbi világgrészben erdőket alkotva tenyészik. Amikor negyven éve volt annak, hogy Brassai keresztapja lett ennek a távoli idegen növénynek, a világ botanikusa emlékalbummal lepik meg az ősz erdélyi botanikust. Kalocsáról Haynald Lajos bíboros érsek, Budapestről Klein Gyula, a Műegyetem tanára, Chiléből, Stockholmból, Bécsből seregestül özönlenek Kolozsvárra a dedikált arcképek. A majnafrankfurti Freies Deutsche Hochstift tiszteleti tagjává választja, mégpedig ugyanazon az ülésen, amelyen tiszteleti tagjai és mesterei sorába iktatta a svéd királyt, aki Goethe műveit fordította le svédre.

Közmondásos szelídsége csak akkor hagyta el, amikor kolozsvári botanikus kertjét avatatlanok fosztogatni kezdték. Szelíd lelke nem ismert tilalmat, tehát tiltótábla helyett ezt a feliratot szegeztette a táblákra: Mindent a szemnek, semmit a kéznek. Egy reggelen, amint szokásos sétáját tette a fűvészkertben, dermedten látja, hogy a vele szemben jövő fiatalember gomblyukát éppen az a ritka virág díszíti, amelynek virágzását Brassai napok óra türelmetlenül várta. Odafordul a virágtolvajhoz: Tud nagyságod olvasni? Az igenlő feleletre elolvastatja vele, hogy mindent a szemnek, semmit a kéznek. Hát akkor hogy kerül ez a virág nagyságod gomblyukába? Az ifjú kihívóan felelt: nem téptem le, csak leharaptam. Erre már Brassai bácsi is kijött a béketúrásból: nem tudtam, hogy ebbe a kertbe szarvasmarhák is járnak.

Évtizedes nevelősködés, tanári működés után 73 éves korában kinevezik az akkor szervezett kolozsvári Ferenc József-Tudományegyetemre az elemi matematika professzorává. Két évvel előbb még arról volt szó, hogy meghívják a pesti egyetemre a szanszkrit nyelv tanárának. S íme: a nyelvész most matematikai tanszéket kap! 37 éves fővel akadémikus, és a számok fordított sorrendjében 73 éves korában egyetemi tanár. Abban a korban nevezték ki, amikor mások már három éve nyugalomba vonultak. De hát az ilyen százados tölgyóriásokat nem lehet normális mértékkel mérni. A 73 éves professzor első szószóelője annak, hogy a nők előtt meg kell nyitni az egyetem kapuit. Pedig agglegény volt, és az is maradt halála napjáig.

Legendás szeretettel csüggött agg édesanyján, akit magas, hetvenes korában veszített el. De görnyedt háttal, akadémiai és egyetemi talárral is hűséges, engedelmes kisleány maradt édesanyjának. Ha vendége jött az öreg nénihez, a tudós professzor öntötte be a kávé és szolgált föl a kalácsot...

Tömerdek elfoglaltsága, igazán utolérhetetlen sokoldalúsága mellett maradt annyi ideje, hogy a semmiből megteremtse az Erdélyi Múzeumot. Első igazgatója, valamennyi tárcánk alapvetője, mindvégig nemes mecénása marad a kicsiny múzeumnak, amely példás harmóniába olvadt később az egyetem megfelelő tanszékeivel. Ebben a múzeumigazgatói minőségében került érintkezésbe az én öreg mesteremmel, Herman Ottóval. A dolog úgy történt, hogy amikor a Brassai elhintette mag egyre terebélyesebb fává erősödött, maga a sokoldalú igazgató érezte a legjobban, hogy munkatársakra van szüksége. Pályázatot hirdetett tehát egy segédőri állásra. Az állásra egy fiatal erdélyi geológus volt kiszemelve. Pávai Vajna Elek, aki az állást meg is nyerte. Közben érkezett meg Kőszegről Herman Ottó pályázata, aki szintén bejelentette igényét az állásra. Brassai elolvasta a levelet, megnézte a pályázathoz

mellékelt kitömött madarat és hermelint, és levelet írt az ismeretlen kőszegi egyénnek: jöjjön csak Kolozsvárra, ő átengedi neki a maga ezer forintos igazgatói fizetésének egyharmadát, háromszáz forintot. Brassai is ennyivel kezdte meg kolozsvári tanárkodását – kihasított hát a magából ugyanannyit, hogy kenyérhez és munkalehetőséghez juttasson egy ifjút onnan, a Király-hágón innenről.

Ez a fiatalember Herman Ottó volt. Napok alatt ott termett új munkahelyén, és megkezdte azt az alapvető tudományos pályáját, amelynek során megírta Magyarország pókfaunáját, megszervezte a madártani intézetet, megírta a magyar halászat könyvét, és utat tört az ösfoglalkozások néprajzi és az ősemlékek maradványok régészeti megismerése terén.

Ha nincs Brassai bácsi – nincs Herman Ottó sem. S ha nincs ez a két lángelme, a magyar tudománytörténet szegényebb két legértékesebb alakjával.

Herman Ottó a fiú hűségével ragaszkodott Brassai apóhoz. Pedig mennyi, de mennyi kettejük közt a különbség! Brassai csupa rendszer és módszer – Herman csupa rendszertelenség és módszertelenség. Illetve: minden sorát a maga eredeti módszere szerint kanyarítja ki. Brassai mindent tudni akar, amit előtte tudtak – Herman mindenütt arra kíváncsi, amit előtte nem tudtak. Brassai tankönyveket ír – Herman még csak nem is igen olvas tankönyvet – nemhogy maga írnia. Brassai született pedagógus – Herman született kutató. Brassai csupa szelídség – Herman csupa tűz. Brassai csak ott vitatkozik, ahol rákényszerítik – Herman keresi a polémiát.

A felületes szemlélő azt hinné, hogy Brassai élete maradandó emlék nélkül pergett le. Hiszen bajos is annyi sok téren működve, akár csak egyen is nyomokat hagyni. Herman Ottó könyvei ma is élnek – Brassai írásait csak az irodalomtörténet őrzi. De azért a két élet mégsem mérhető egyazon mértékkel. Herman írásain áthatott, Brassai tanításain át, az élő szó varázsával. A mag, amelyet Brassai ezernyi tanítványa lelkébe elhintett, nem hullott el terméketlenül. Közvetlen tanítványain kívül tanítványa volt minden erdélyi és magyarországi kortársa, aki okult, épült ennek a csodálatos aggastyánnak harmonikus életén.

Hogy ez az ő élete milyen harmonikus volt, azt éppen Herman Ottó egyik tárcájából tudjuk. Ő írja: „Lássunk csak egy rendes szép napot. Hatkor már talpon volt az öreg úr, s legott a zongorához ült. Voltak neki szerelmetesei: legelső Beethoven, azután Muzio Clementi, Mozart, Chopin, Volkmann és mások. Szépen, szabatosan és érzéssel játszott a szonátákat; ekkor a kanári tollazkodott s nem ártotta belé trilláit és csattogását; de elérkezett a reggeli főzésnek az ideje, aszerint, amelyik rendszer éppen járta. A tűzgerjesztő nem gyufa, hanem az asztalosok ősrégi forgácsos ládája; az elszenesedett forgácsba acél és kova vetette a szikrát, ezt élesztette egy kis fúvó, s amikor a parázs megelevenedett, reákerült egy kis gyaluforgács, mely lobot vetett: tiszta, igazi tűz. Készült aztán egy-két tojás, egy csésze tea, került egy kis vaj, egy kis pástétom vagy ilyen.” „Minden a legjavából. Teát Angliából, kávét Triesztből, pástétomot Strassburgból, szilvóriumot, mézet és haricska lisztet a Székelyföldről hozatott.” „Ezalatt fölkelt a nap. Kikerült a sextáns. Kezdetét vette a pontos idő kiszámítása, s az óraigazítás. Jött a kertész, hozta a virágház újabb nyílásait. Igen nagy becsben állottak a Gloxiniák, kivált, ha nagyritkán többes számban bontottak. Következett a hivatalos munka: a herbariumban s elérkezett az ebéd ideje is, mely beszólította az öreg urat a városba, rendes ebédelő társaságába – ha nem volt meghívva valamelyik barátjához vagy tisztelőjéhez. Ebéd után egy chemiailag tiszta főzetű kávé és a csibuk, igazi bükkfa revetaplóval meggyújtva. Ezer jóbarát és hálás szív gondoskodott róla, hogy ez az illatos tüzelőszer sohase fogyjon ki. Pihenés közben járta az angol Athenaeum, a Revue des deux Mondes, a Revue scientifique s a maga idejében a Signale: zenészeti folyóirat. És este jött a quartett.”

Ilyen harmonikus élet folyt Brassai bácsi kolozsvári otthonában addig a napig, míg az örökké lobogó szellem fáklyája ki nem hunyt. Agyember volt. Totalitásra törekvő, s a totalitást a maga személyében meg is találó, aggon is örökifjú Ember volt, egyik legszebb virága a XIX. század szellemiségének.

Kicsiny munkakörben maradandó eredményeket ért el. Szerény környezetben irigyelt harmóniát teremtett magának. Egyszerű eszközökkel messze világító fáklyát gyújtott és egyetlen szövének fényével világította meg a természet és szellemtudományok végtelen birodalmát. Micsoda kapacitású agynak kellett lennie, amely egyformán mintaszerű alapvető bevezetéseket tudott írni algebrába és francia meg latin nyelvtanba, fűvészetbe és zenébe, esztétikába és bankismeretbe, nemzetgazdaságba és műkritikába! Micsoda varázsa lehetett annak az öregúrnak, akit egy évszázadon át becézett a Király-hágón innen és túl széthúzó társadalma! Akiért az akadémia két osztálya és az egyetem két tanszéke versengett!

Sok tekintetben különc volt, aki magatervezte és magasabta ruhában és frakkban járt. De tiszteletreméltó különc volt. Amikor megválasztották Kolozsvár törvényhatóságának „ideiglenes esküdt közönségi elnökévé”, nem tett esküt. Mert ellenkezett elveivel az eskü. „Akit a becsület nem tart meg, azt eskü sem.”

Egy ízben egy kolozsvári nővel sétált a Király utcában. A nő megkérdezte: Brassai bácsi, mi is az az üstökös? Brassai csak ennyit felelt: Földiekkel játszó égi tünemény.

Ő maga is földiekkel játszó égi tünemény volt. A maga eredeti egyéniségében, végtelen szívjóságával, 96 éves korában is szemüveg nélkül olvasó tiszta szemével, és halála pillanatáig tiszta, ragyogó elméjével. Földiekkel játszó égi tünemény...